

Çevirmen'in Özgürlüğü, Çeviride Açıklama ve Yorumlama

Cengiz TOSUN*

Çeviri denince akla yalnızca yazılı çeviri gelmeyebilir. Hatta yazılı çeviri bile kendi içinde amaca göre çeşitlilik gösterebilir. Bilimsel yazılı metinlerin çevirisinde yanlış terim ve yanlış anlama olmadıkça yapılan çevirilerde bir sorun çıkmaz.

Benim burada üzerinde durmak istediğim konu, dünyaya adlarını duyurmuş ünlü yazarların yapıtlarının Türkçeye aktarılmış biçimleri ile ilgili olacaktır. Daha doğrusu bu eserlerin ne denli doğru olarak algılandıkları, açıkladıkları ve Türkçedeki ifadeleri içerisinde yazarın söylem özelliklerine gerekli özenin gösterilip gösterilmediğine ilişkin kuşkulardır. Bu nedenledir ki yazarın yapıtıyla bizi karşı karşıya getiren çevirmen büyük sorumluluk altındadır. Ancak burada ülkeyimizin bu konudaki gerçeklerini de dile getirmek zorundayız.

Piyasada satılan çeviri eserlerin çevirmenlerine baktığımızda görülen isimler (kimilerini sıkça da görsek) bize fazla birşey ifade etmemektedirler. Çünkü aldığımız kitapta çevirmenlerle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bize göre çok büyük sorumluluk gerektiren böyle bir işin üstesinden şu veya bu şekilde gelen bir çevirmen bu denli önemsiz, adından başka özelliklerinin bilinmesi gerekmeyen, sıradan, sorumsuz, olsa da olur olmasa da gibilerden düşünülecek biri midir? Elbette ki hayır. Tam aksine, eğer o eserin aslının yazıldığı dili bilmiyorsanız, o dilden o eseri okuyup anlayamıyorsanız o zaman size bu olağanı emek ve bilgisiyle sağlayan tek kişi yalnızca çevirmen olacaktır. Onun titiz ya

* *Prof. Dr.; Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Y.D.E. Bölümü Öğretim Üyesi.*

da özensiz, aslına bağlı ya da serbest, uzmanca ya da amatörce, zevk alarak ya da angarya sayarak, bilinçli ya da rastgele, yazarı, eserini, çağını, ekolünü ve üslubunu dikkate alarak ya da bunların farkında bile olmayarak yaptığı çevirilerle siz, bir yazarla eseri hakkında bir yargıya varmak için onu beğenmek ya da eleştirmek, eserin edebi ve evrensel değeri konusunda düşünmek ve karar vermek durumunda kalabileceksiniz.

"Çevirmenin nitelikleri ne olmalıdır?" sorusuna verilebilecek sağ duyulu yanıtları önkoşul sayarak diyorum ki çevrilen bir eserde, sözünü ettiğim sorumluluğu yüklenen, yazarla bütünleştiği varsayılan çevirmene, adını yazmanın çok daha ötesinde yer ve önem verilmelidir. Şöyle ki çevirmenin kısa bir özgeçmişi kitabın ön ya da arka kapağı içinde yer almalı, ayrıca kitaba eklenecek "Çevirmenin Önsözü" ya da Sonsözü başlığı altında çevirmen, çevirdiği eser ve yazarı, üslubu, evrensel ve edebi değeri, etkisi görülen edebi akımlar konusunda bilgi verirken çeviri sırasında karşılaştığı önemli dil ve kültür sorunlarından söz ederek bunlara nasıl çözümler getirdiği ya da getirmeye çalıştığını da anlatmalıdır. Çünkü okuyucu alıp okuduğu bu eseri, eğitim düzeyi, ilgi ve meslek alanı, deneyim ve daha başka özellikler yönünden nasıl bir kimsenin çevirdiğini bilmek isteyecektir ki ona göre varacağı yargılarda kendini güvenli ve doğru yönlendirilmiş olarak görebilsin.

İşte tam bu noktada tartışılması ya da çözüme bağlanması gereken sorun "Çevirmenin Özgürlük Sorunu" ya da karşı bakış açısından "Yazarın Özgürlük Sorunu"dur. Tabii ki yazarın özgürlük sorunuyla söylemek istediğim şey eserin özgürlüğü olmaktadır. Eser kendini koruyamayacağına göre, çevirmeni eserin özgürlüğüne girmekten kim alıkoyabilir? Eğer çevirmen eserin özgürlüğünü hiçe sayıp kendi özgürlüğünü öne çıkarırsa burada bir yorumlama ya da giderek yaratmaya özenik duygusal bir kaptırımdan söz edilebilir.

Açıklamaya gelince, bildiğimiz gibi diller arasında genellikle birebir karşılıklar bulmak kolay değildir. Benzetmeler, ifade biçimleri, kullanılan sözcük ya da söz öbekleri, düz anlamlarının yanısıra yan anlamları da içermekte ve bunlar bağlam içerisinde değişik anlamlar sergileyebilmektedirler. Eş ve zıt anlamlılık, birliktelik, deyimler, atasözleri, terimler her dilin kendi mantığı içerisinde birşeyler ifade eder ve bir dilin mantık ölçüleri bir başka dil için genellikle geçerli olmayabilir.

İşte bu nedenledir ki bir metnin araç dilden amaç dile ya da amaç dilden araç dile çevrilmesinde doğal olarak birden fazla ve değişik karşılıklar bulunabilmektedir. Bu karşılıklar kabul edilebilirlikleri ölçüsünde yeterli sayılırlar. Dil bilgisi, kültür, ifade ve alanla ilgili bilgi bakımlarından uygun ve yetkin çevirmenlerin çevirileri açıklamalarla doludur. Bence, edebi eserlerin yazılı çevirilerinde bir açıklama yani eserin yazıldığı dilden okunacağı öteki dile aktarım sözkonusu olmalı ve çevirmen yorumdan kaçınmalıdır.

Burada yorumdan ne anladığımı daha doğrusu yorum diyerek neyi amaçladığımı biraz daha açmalıyım. Aynı türkü ya da şarkının değişik okuyucuların sunumlarında değişik özellikler kazandığını görüyor ve izliyoruz. Ağır bir türkü ya da şarkı daha kıvrak, kasvetli ise daha neşeli ve oynak biçimlere sokularak sanatçının özel algılamalarını sergilemesine olanak vermektedir. İşte bu bir yorumdur. Bir trajedi komediye, bir komedi de melodrama döndürülerek tiyatro eserlerinde de yorumlar yapılmaktadır. Shakespeare'in bazı eserlerinin günümüzde değişik yorumlamalarla zaman zaman sergilenmekte olduklarına çoğumuz tanık olmaktadır.

Çevirmene gelince, işte onun böyle bir yetkisi yoktur. Çünkü o öncelikle çevirdiği eserin doğru olarak algılanması, aktarılması ve çevrilen dilin özellikleri içinde dil, söylem ve söz sanatlarına ve yazarla yapıtının özgürlüğünü uyulmasını görev bilecek ve bundan kendisini sorumlu hissedecektir. Çevrilen eserin yorumuna gelince, onun yetkince ve özenerek ortaya koyduğu çeviriye bir eleştirmen, bir yönetmen ya da tiyatrosu kendine göre yorumlayacak ya da yepyeni bir yorum getirmek için yeteneklerini zorlayacaktır.

Şimdi bazı eserlerden somut örnekler vererek açıklama, yorumlama giderek "Duygusal Kaptırım" olgularının ne olduklarına hep birlikte yakından bakalım.

Hemingway'in "İhtiyar Balıkçısını" çeviren Orhan Azizoğlu ile Ülkü Tamer'in ayrı ayrı yaptıkları çevirilerde:

"Imagine if each day a man must try to kill the moon" he thought. The moon runs away. But imagine if a man should have to try to kill the sun? We were born lucky he thought."

O.A. - "Ya bir de her gün ayı öldürmeye çalışsaydık" diye düşündü. "O zaman ay kaçırdı. Fakat ya her gün güneşi öldürmek gerekseydi? Şanslı adamlarız vesselam" diye düşündü.

Ü.T. - "Düşün bir kere, insan her gün ayı öldürmek zorunda kalsaydı ne olurdu?" diye düşündü. "Ay kaçıp giderdi. Düşün bir kere ya her gün güneşi öldürmek zorunda kalsaydık? Talihimiz varmış" diye düşündü.

Görüldüğü gibi her iki çeviri de aynı şeyi anlatıyor ama biraz farklı ifade ediyor. Yazarın özgün anlatımından anlamca sapma ve kopmalar, kaptırık abartılar yok. Bu ve benzeri çeviri örneklerinin her biri birer "Açıklama"dır.

İkinci örneğe bakarsak - "Lowood Institution. - This portion was rebuilt A.D. -, by Naomi Brocklehurst, of Brocklehurst Hall, in this country." "Let your light so shine before men that they may see your good works, and glorify your Father which is in Heaven." - St. Mat. v. 16. (Charlotte Bronte'un "Jane Eyre" adlı eserinin Leyla Morali ve Filiz Borak adlı çevirmenlerce yapılan çevirilerden.)

L.M. - "Lowood Müessesesi - Bu kısım M. S. ... yılında bu eyalette, Brocklehurst Konağında Naomi Brocklehurst tarafından yeniden inşa edilmiştir." "Nurunuz insanların önünde ziya versin ki sizin iyi işlerinizi görüp semavatta olan Pederinizi temcid etsinler."

F.B. - "Lowood Enstitüsü, bu kısım Naomi Brocklehurst tarafından yaptırılmıştır." "İyiliklerinizin görülebilmesi için, Allah nurunu kullarından eksik etmesin".

Bir üçüncü çeviri belki şöyle olabilirdi. - "Lowood Kurumu. - Bu bölüm M.S. ... yılında bu bölgedeki Brocklehurst Konağında yaşayan Naomi Brocklehurst tarafından yeniden yaptırılmıştır." "Işığın insanlığın önünde öylesine parlansın ki onlar yaptığın iyi şeyleri görsünler ve Cennetteki Allahınızı yüceltsin."

Moralı'nın yaptığı yukardaki ilk çeviri İncil'in eski çevirilerinden esinlenerek yapılmış, ancak dilin çok eski olması okuyucunun metni anlamasını güçleştireceğinden iyi bir açıklama sayılmaz.

Filiz Borak ise ikinci cümleyi yaratmaya özenik duygusal kaptırımla kendine göre kestirmeden giderek bir dua biçimine sokmuş. Dolayısıyla yazarın özgürlüğüne girmiştir.

Şimdi de Hemingway'in "Kilimanjaro'nun Karları"nı iki ayrı biçimde Türkçeye çeviren Vahdet Gültekin ve Aziz Üstel'in çevirilerine bakıyoruz:

Özgün Metin: "The cot the man lay on was in the wide shade of a mimosa tree and as he looked out past the shade on to the glare of the plain there were three of big birds squatted obscenely, while in the sky a dozen more sailed, making quick - moving shadows as they passed."

Vahdet Gültekin - "Altındaki yatak bir mimoza ağacının geniş gölgesine serilmişti. Gözleri, gölge kısmı aşta vadinin aydınlığına değince birden bire kamaştı. O koca kuşlardan üç tanesi gelmiş, hiç utanmadan karşısına oturarak konmuştu, havada da daha on beş tanesi uçuşuyor, uçtukça yere çabuk çabuk konup kalkan gölgeler serpiyordu."

Aziz Üstel: "Adamın yattığı sedyeden bozma karyola, mimoza ağacının gölgesine kurulmuştu. Gölgenin ötesine baktı: Açık saçıklığın doruğunda, insana salt apışaralarını anımsatan bir kayalığın dibinde, üç kocaman kuş, gagalarından salyalar damlatarak bakıyorlardı. Bir alay kadarı da daireler çizerek gökyüzünü parselleme kavgasındaydı".

"He had whored the whole time and then, when that was over, and hed had failed to kill his loneliness, but only made it worse, he had written her, the first one, the one who left him, a letter telling her how he had never been able to kill it..."

V.G. - "Bir müddet vaktini boşu boşuna geçirmiş, sonra yalnızlıktan kurutulamayacağını, ne yapsa kendisini büsbütün yalnız hissettiğinizi görünce tutmuş

ondan öncekine, yani kendisini bırakıp giden bir kadına mektup yazmıştı. Bu mektubunda, ne yaptıysa yalnızlıktan bir türlü kurtulamadığını yazıyor ve anlatıyordu."

A.Ü. - "Bir süre durup dinlenmeden, karşısına çıkan her orospunun başına çökmüş, hepsine uçkur çözmüş, erkekliği bumburuşuk, capcansız bir solucana dönünce, yalnızlıktan sıyrılamayacağını da anlayınca masanın başına geçmiş, sevgilisine yazmıştı. Olmuyor işte. Yüreğimde öldüremiyorum seni bir türlü."

Bu okuduklarından esinlenen Aziz Üstel yeniden yaratma arzusunun coşkunu seline kapılarak her iki örnekte de yorumlama konusunda en belirgin örnekleri farkında olmadan sergilemiştir.

Sanıyorum buraya kadar gerek açıklama gerekse yorumlama konusunda yeterince örnek vererek çevirmenin niçin yorumlama değil de açıklama yapmasını izin verilebileceğini ortaya koyabildim.

Ancak şiir çevirisi söz konusu olduğunda, şiirin kendine özgü pek çok özelliği nedeniyle, yerine göre yorumun ve yorumlamanın zorunlu olabileceğini de söylemeden geçemeyeceğim.

KAYNAKLAR

1. HEMINGWAY, Ernest: The Snows of Kilimanjaro. New York: Charles Scribner's Sons, 1955.
2. HEMINGWAY, Ernest: Kilimanjaro'nun Karları (Çev. Aziz Üstel), Ankara: Bilgi Yayınları, 1984.
3. HEMINGWAY, Ernest: Kilimanjaro'nun Karları (Çev. Vahdet Gültekin), İstanbul: Varlık Yayınları, 1956.
4. BRONTE, Charlotte: Jane Eyre, England: Oxford Üni. Press 1983.
5. BRONTE, Charlotte: Jane Eyre (Çev. Filiz Borak), İnkilap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti. İstanbul: 1974.
6. BRONTE, Charlotte: Jane Eyre (Çev. Leyla Moralı), İnkilap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti. İstanbul: 1973.
7. HEMINGWAY, Ernest: The Old Man and the Sea, Glasgow: Triad Grafton Books, 1998.
8. HEMINGWAY, Ernest: İhtiyar Balıkçı (Çev. Ülkü Tamer), Varlık Yayınları, 1985.
9. HEMINGWAY, Ernest: İhtiyar Balıkçı (Çev. Orhan Azizoğlu), Bilgi Yayınevi, Ankara: 1987.